

BEÉPÍTETT ELEMEEK ÉS A MANIPULÁCIÓ

Pekár Enikő
SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszék

1. Bevezetés

A befolyásolás társadalmi jelensége a mindennapi diskurzusok színterein is megjelenik. Céлом, hogy azokat a nyelvi elemeket, amelyek manipulációra alkalmasak lehetnek, olyan példaanyagon mutassam be, amely eltér a megszokott vizsgálati anyagoktól. A vizsgálatom tárgya *A téglá* című film egy lejegyzett részlete. Mivel magát a manipulációs szándékot önmagában bizonyítani lehetetlen, érdemes a nyelvi elemeket megvizsgálni, mivel rögzíthetően jelen vannak. A manipulációra alkalmas nyelvi elemeket pragmatikai és szociálpszichológiai keretben vizsgálom, és elsősorban azokat a jelenségeket helyezem előtérbe, amelyek önmagukban is implicit információkat közölhetnek: az előfeltevéseket és az implikaturákat, de nem lehet eltekinteni az eszköztár azon elemeitől, amelyek a vizsgálat szempontjából relevánsak, így, miután a 2. fejezetben elkülönítem egymástól a befolyásolást és a manipulációt, a 3. fejezetben bemutatom a beszédaktus-elméletet, a nyelvi kategorizációs modellt, és ezek után térek rá az implikaturákra (3.1.3) és a preszuppozíciókra (3.1.4.). A 3. fejezet 2. alfejezetében a szociálpszichológiai eszközökkel foglalkozom, a minimumcsoport-paradigmával (3.2.1.) és a félelemkeltéssel (3.2.2.). Az eszközök áttekintése után a 4. fejezet a filmrészlet szövegének vizsgálata a felsorolt eszközök segítségével.

2. Befolyásolás és manipuláció

A befolyásolás egy összefoglaló terminus. Árvay (2003:11) a nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolást úgy definiálja, hogy az a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott vélemény alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket,

attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa. A fogalom magában foglalja a meggyőzést és a manipulációt. Közös bennük, hogy ugyanaz a céljuk: a hallgató attitűdváltásának elérése, cselekvésre kényszerítése vagy gondolkodásának megváltoztatása. A módjukban azonban eltérnek, bár Síklaki (1994:15) is megjegyzi, hogy a két fogalom megkülönböztetése igen nehéz és kétséges.

Meggyőzés esetén a beszélő nem titkolja a szándékát. Ez esetben a beszélő érveket sorakoztat fel, bevallja, mit szeretne elérni, és megmutatja az eszközeit, tehát egy kétoldalú folyamatról van szó, amelyben aktívan részt vesz mind a két kommunikációs partner.

A manipuláció során viszont mindezek rejtve maradnak, a befogadóban nem tudatosul a szándék, az eszköz, vagy egyik sem, egy indirekt jelenségről van szó, így ez egyoldalú folyamatnak tekinthető. Zentai (1998:15) definíciója szerint manipulációnak azokat a befolyásolási folyamatokat nevezzük, ahol a célszemély nincs tudatában a befolyásoló szándéknak, de végül mégis annak megfelelő reakciót ad. A manipuláció, mivel egy beszélő által szándékolt jelenség, lehet sikeres vagy sikertelen. Sikeresnek tekintem a manipulációt azokban az esetekben, amikor a beszélő rendelkezik befolyásoló szándékkal, ez a szándék a hallgató előtt rejtve marad, és a hallgató attitűdjében a beszélő szándékai szerinti változás megy végbe (l. Pekár 2016).

3. Elemzési keret

3.1. Nyelvi és pragmatikai keret

3.1.1. Beszédaktus-elmélet

Mivel vizsgálódásom pragmatikai keretekben mozog, érdemes megnézni, a beszédaktus-elméletben hogyan értelmezhető a manipuláció, mert ez a diskurzuszstratégia kimondottan arra irányul, hogy cselekedetet vagy állapotváltozást idézzon elő a beszélő a hallgatóban. A beszédaktus-elmélet Austin (1962/1990) nevéhez köthető. Szerinte a beszéd tulajdonképpen cselekvés, nem csupán a nyelvhasználat irányítója, és a megnyilatkozások nem kizárólag információközvetítésre szolgálnak, hanem önmagukban beszédettek. Ezek során három aktust végzünk el:

- (1) lokúciós aktust
- (2) illokúciós aktust
- (3) perlokúciós aktust.

Amennyiben a manipulációt ebben a keretben helyezzük el, a lokúció az a kimondott/leírt, értelemmel ellátott nyelvi forma, amelyet eszközként használunk fel a manipuláció véghezvitelére, az illokúciós aktus során

valósul meg a manipuláció, és a perlokúcióban jelenik meg, hogy sikeres volt-e a manipuláció, vagy nem.

3.1.2. A nyelvi kategória modell

Semin és Fiedler (1991) nyelvi kategória modellje az absztrakció szintjét érintő nyelvi reprezentációs formákat különböztet meg, amelyek a kommunikáció résztvevőinek világát strukturálják. A modell azt mutatja meg, hogy az interperszonális kapcsolatokban és cselevésmódokban használt nyelvi jelenségek milyen módon jellemzik a cselekvőt. A leírásoknak a konkrét-absztrakt dimenzió mentén elhelyezhető változatait ragadja meg. A modell szerint az absztrakció öt szintjét használhatjuk leírásra. A legkonkrétabb fogalmazásmód leíró cselekvő igével történik, ez a fogalmazás egyetlen eset leírására szolgál, és nincsen minősítő értékelése. A második absztraktsági szinten áll az értelmező cselekvő ige használata, amely több azonos vagy hasonló cselekvésre vonatkozik. Enyhe, pozitív-negatív minősítő értékelése van. Ugyanezen az absztraktsági szinten található az állapotot kifejező cselekvő igék, amelyeknek önmagukban is értékelő jelentésük van. A negyedik szinten az állapotjelző igék állapotot írnak le, határozottan van értékelő jelentésük. A legabsztraktabb kategória a cselekvés melléknévvel történő leírása. Ezen a szinten a leghatározottabb a minősítő-értékelő jelentéstartalom.

3.1.3. Grice-féle együttműködési modell

Az implikatúra fogalma Grice (1975) nevéhez köthető. A társalgásra úgy tekint, mint együttműködésre a felek között. Ennek kifejezésére használja az Együttműködési Alapelv fogalmát, amely négy maximát foglal magában, a mennyiség, a minőség, a mód és a relevancia maximáját (Grice, 1975:45). Azokban az esetekben, amikor a maximákat megsértjük, nem-együttműködő magatartást tanúsítunk a hallgató felé. Ha a hallgató mégis úgy érzékeli, hogy a beszélővel továbbra is együttműködő társalgást folytat, társalgási implikatúrák keletkeznek, azaz a hallgató következtetéssel jut információhoz.

3.1.4. Preszuppozíciók

Azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülése szükséges feltétele annak, hogy egy mondatnak igazságértéke lehessen, az adott mondat előfeltevéseinek nevezzük (Kiefer, 1983:19). Kiefer nyomán az adott mondatot S -sel, annak előfeltevését S' -vel jelölöm.

S' előfeltevése S -nek, ha:

- S -ből következik S' és
- $\sim S$ -ből következik S' .

A szemantikai előfeltevés-fogalom bevezetéséhez hozzátartozik, hogy az előfeltétel nem teljesülése esetén a mondathoz egy harmadik igazságértéket rendel hozzá (sem nem igaz, sem nem hamis). A háromértékű logikában tehát az előfeltevés olyan reláció, amely a következőképpen határozható meg:

S' előfeltevése S -nek, ha:

- S igaz, akkor S' is igaz,
- S hamis, akkor S' igaz,
- S' hamis, akkor S sem nem igaz, sem nem hamis.

Mint láthattuk, előfeltevésekről csak mondatok esetében beszélhetünk. Szó szerkezet vagy szó önmagában állva nem járhat előfeltevéssel (Kiefer, 1983:34). Azokat a szerkezeteket, amelyek a mondatban előfeltevéseket idéznek elő, preszuppozíciós szerkezeteknek nevezzük.

Valamely S mondat bármely S' előfeltevése az S mondatban szereplő valamely preszuppozíciós szerkezethez kapcsolódik. S' -t a preszuppozíciós szerkezet indukálja. Valahányszor a preszuppozíciós szerkezet előfordul S -ben, S' is megjelenik. Valamely S mondat előfeltevései invariánsak a tagadás, az eldöntendő kérdés és a felszólító mondatképzési műveletekkel szemben (Kiefer, 1983:35).

A preszuppozíciók két csoportba sorolhatóak: (1) egzisztenciális előfeltevések, (2) nem egzisztenciális előfeltevések. Ez utóbbinak szintén két csoportja van. Az elsőben az előfeltevés hamis volta a kijelentés igazságértékét nem befolyásolja, például amikor az előfeltevést előidéző lexéma az előfeltevés bevezetésére szolgál (*is, már, még...*). A második esetben a kijelentés hamisságát vonja maga után az, ha az előfeltevés nem teljesül.

Tehát, S' akkor és csakis akkor előfeltevése S -nek, ha amennyiben S -t állítjuk, akkor függetlenül attól, hogy S igaz-e vagy hamis, nem lehetséges, hogy S' ne legyen igaz (Kiefer, 1983:42).

Az előfeltevéseket más módon is meg lehet közelíteni. A pragmatikai előfeltevés-fogalom azt jelenti, hogy a beszélő a megnyilatkozása megtételekor bizonyos dolgokat feltételez, adottnak tekint. Azt az ismerethalmazt, amely egy adott megnyilatkozáshoz tartozik, pragmatikai ismereteknek nevezhetjük. Viszont ezeknek az ismerete vagy nem ismerete nem nyelvi jelenség, nincsen kézzelfogható megjelenésük egy kontextusban. Az általam használt definíció két (tag)mondat közötti kapcsolatot feltételez.

3.1.5. Implikátúra és előfeltevés elkülönítése

A előfeltevések és az implikátúrák között felfedezhetőek párhuzamok.

„Az olyan következtetéseket, amelyeket a hallgató bizonyos általános pragmatikai elvek ismeretében tud egy megnyilatkozásból levonni, pragmatikai implikátumoknak (*conventional implicatures*) szokás nevezni.” (Kiefer, 1983:50)

A két fogalom (implikátúra és előfeltevés) összeegyeztethető, de nem összevonható. Egyrészt az előfeltevés a megnyilatkozások és az illokúciós aktusok szerencsefeltételei közé tartozónak tekinthetők, de nem minden szerencsefeltételt lehet előfeltevésnek tekinteni, ugyanis az előfeltevések kapcsán ragaszkodunk ahhoz, hogy valamely *S* mondat bármely *S'* előfeltevése az *S* mondatban szereplő valamely preszuppozíciós szerkezethez kapcsolódik.

A *Hozd ide a könyvet!* megnyilatkozás esetén ahhoz, hogy ez a megszólalás adekvát legyen, (többek között) ezeknek a feltételeknek kell teljesülniük:

- (1) Van egy könyv, amelyről a megnyilatkozásban szó van.
- (2) Az a bizonyos könyv a beszélőtől több, mint kartávolságra helyezkedik el.
- (3) Van valaki, aki hallja a beszélőt.
- (4) Ez az illető érti a magyar nyelvű megnyilatkozást.
- (5) Ez az illető és a beszélő olyan viszonyban vannak, hogy a beszélőnek megvan a jogosultsága arra, hogy megparancsolja az illetőnek a cselekvést.

(6) Az illető birtokában van azon képességeknek, hogy a parancsot végre tudja hajtani.

Az (1) és (2) feltételek előfeltevések, mivel nyelvi elemhez kapcsolódnak. A (3) és (4) feltételek annyira általánosak, hogy minden magyar nyelven elhangzó megnyilatkozás interpretálásához szükségesek. Az (5) és (6) feltételek a beszédaktushoz kapcsolódnak, a parancs mint illokúciós aktus szerencsefeltételei közé tartoznak. Tehát, mivel a feltételek (3)–(6)-ig nem nyelvi elemhez kapcsolódó feltételek, nem tekinthetők előfeltevésnek.

Implikátúrák	Előfeltevések
Feltételezik a nyelvi kommunikációt vezérlő pragmatikai elveket.	Függetlenek a nyelvi kommunikációt vezérlő pragmatikai elvektől.
Feltételezik a megnyilatkozásnak megfelelő mondat kognitív jelentésének ismeretét.	Feltételezik a mondat kognitív jelentésének ismeretét.
A megnyilatkozáshoz tartozó implikátúra nem egyértelműen meghatározott.	Mindig egyértelműen meghatározottak.
Minden esetben függenek a beszélő és a hallgató közös pragmatikai ismereteitől.	Függetlenek a beszélő és a hallgató közös ismereteitől.
	Nem tagadhatóak.

3.2. Szociálpszichológiai eszközök

3.2.1. Minimálcsoport-paradigma

Az elmélet Tajfel (1981) nevéhez fűződik. Minden olyan közösséget, amelynek tagjait vaktában választották, valamiféle közönséges, szabálytalan és képzeletbeli szempont alapján, vakcsoportnak nevez (Pratkins/Aronson, 1992:131). Ez egy manipulatív stratégia, melynek lényege, hogy a vaktában kapott, a csoportot jelző címkék alapja családi kötelék vagy barátság volna. A csoporttagok védelmet nyújtanak egymásnak a külső behatások és támadások ellen az önbecsülés kedvéért, és a csoport eszméit, jelképeit, rítusait, hiedelmeit elfogadják. Két ok miatt alakul ki ez a viselkedésforma. Az egyik ok lélektani funkció alapszik, a másik motivációs jellegű.

(1) A „valahova tartozás” tudata segíti az egyént abban, hogy eligazodjon a világ dolgaiban, azokat rendszerezni tudja. A csoport tagjai közti különbségek elmosódnak, az egyéb csoportokkal szembeni ellentétek súlya megnő. A külső csoportok, azáltal, hogy elvontakká válnak, könnyebben kezelhetőek.

(2) A csoportba tartozás minden esetben büszkeséget kelt és növeli az önbecsülést. A csoportot azért kell védenie a tagnak, mert ezáltal önmagát is megvédi. Amennyiben a társait, még ha azok véletlenszerűen választottak is, nem kezeli a megfelelő megbecsüléssel, saját egója is csorbát szenved.

A minimumcsoport-technika azért eredményes, mert ha a manipulátornak sikerül elérnie, hogy kialakuljon egy vakcsoport, akkor az önbecsülés-mentés automatikusan lép életbe.

3.2.2. Félelemkeltés

A félelem komoly motiváló és gondolatirányító elem, bármilyen propaganda, hirdetés, párbeszéd vagy egyéb diskurzus céljaira felhasználható. Minél nagyobb az esély annak a dolognak a bekövetkeztére, amely a hallgatóból félelmet vált ki, annál hatékonyabban használható meggyőzésre vagy manipulációra, mivel a hallgató/címzett igyekszik megelőzni a baj bekövetkeztét. A félelem, mint erős emóció, a hallgatóban kiváltja a cselekvés vágyát, legyen az menekülés vagy a félelmet kiváltó okkal való szembeszegülés. Az alanyokat a félelemérzet elhatározásra készíti, de a cselekvés maga akkor valósul meg, ha útbaigazítást is kapnak, a ráijesztés és az instrukciók kombinációja hozza meg a manipulátor szemszögéből leginkább kívánt eredményt.

Összefoglalva: a félelem motívuma akkor a leghatékonyabb manipulációs eszköz, ha az üzenet

- (1) nagy ijedtséget kelt,
- (2) tartalmaz kifejezett útmutatást a veszély elhárítására/csökkentésére,
- (3) az ajánlott cselevést a befogadók a veszély elhárítására/csökkentésére alkalmasnak találják,
- (4) elhiszik, hogy véghezvitelére képesek
(Pratkins/ Aronson, 1992: 129).

3.3. Részösszefoglalás – a manipuláció az elméletek szerint, egy példán bemutatva

Vegyünk egy példát, a *Nem lesz semmi baj, meg fogjuk oldani!* megnyilatkozást. A beszédaktus-elmélet esetén az illokúciós erő az ígéret aktusa. Nyilvánvalóan manipulatív mondat, mert célja a megnyugtatás (ez már tekinthető konvencionalizálódott formának). A megnyilatkozás kimondásakor nem tudhatjuk, hogy a beszélőnek van-e alapja arra, hogy ezt a kijelentést megtegye, valóban van-e lehetősége, hogy megakadályozza a problémát vagy annak súlyosbodását. Ugyanezen ok miatt egy konverzáció során az együttműködési alapelv minőség maximáját szegheti meg. A nyelvi kategória modellben a kijelentés a negyedik szinten helyezkedik el, az absztrakt nyelvhasználathoz tartozik, az értékelő jelentése pozitív kicsengésű a tagadás miatt. Preszuppozíciós szempontból a *meg fogjuk oldani* rész feltételezi, hogy van megoldandó probléma, így az előző tagmondat, miszerint *nem lesz semmi baj*, csak megnyugtatásul használt formaként értelmezhető. Szociálpszichológiai szempontból a megnyilatkozás által a beszélő a hallgató félelmére reagál és az impliciten jelen lévő *mi* csoport-összetartozást feltételez, ezáltal a bizalom mértéke növekszik a hallgató részéről.

4. Elemzés

4.1. A *tégla* című film

A *tégla* (*The Departed*) egy 2006-os amerikai bűnügyi thriller Martin Scorsese rendezésében, Leonardo DiCaprio, Matt Damon és Jack Nicholson főszereplésével. A William Monahan által jegyzett forgatókönyv a hongkongi *Szigorúan piszkos ügyek* című filmen alapszik.

A film Bostonban, Massachusetts államban játszódik, ahol Frank Costello, a helyi gengszterfőnök a kisfiú Colin Sullivant támogatja. Felismeri a fiú éles esztét, gyerekkorától kezdve a rendőrségi pályát várja el tőle, hogy később az ő besúgója lehessen. Sullivan évekkal később sikeresen

felvételizik a rendőrséghez, és elkezd az információk szivároztatását mentorának. Ezzel párhuzamosan a rendőrkapitány egy William Costigan nevű fiatalembert arra a feladatra jelöl ki, hogy kerüljön börtönbe, majd lépjen illegálisba, hogy beépüljön Costello szervezetébe. Sikerrel jár, Frank felfigyel rá és beveszi Billt a csapatába.

A film négy Oscar-díjat kapott: legjobb film, a legjobb rendező (Martin Scorsese), a legjobb adaptált forgatókönyv (William Monahan) és a legjobb vágás (Thelma Schoonmaker) kategóriákban.

4.2. A *tégla* című film kiválasztott párbeszédének szövege

- (1) Frank: Patkánybűz. Jesszus! Van barátnőd?
- (2) Bill: Nincs. Nincs senkim, de miért fontos ez?
- (3) F: Attól függ. Már te is biztos tudsz róla, hogy besúgó van a csapatomban. Egy zsaru. Az államiaktól, a bostoniaktól. Nem tudom.
- (4) B: Uram Isten. És biztos, hogy nem az FBI küldte?
- (5) F: Nem, nem az FBI. Volt feleség, exbarátnő vagy a hülyék. Ezek csinálnak ki ebben a szakmában.
- (6) B: A hülyék? Akkor engem ki lehet pipálni.
- (7) F: Ha-ha-ha-ha. Tudod, azelőtt, ha ilyen helyzet állt elő, mindenkit megöltem. Minden egyes emberemet.
- (8) B: Értem. De tudod Frank, én ahogy elnézem a többieket, ezek mind gyilkosok. Igaz? Igaz? És arra gondolok, hogy én tudnék-e ölni. És csak azt tudom felelni rá, hogy nem tökmindegy?
- (9) F: Az Úrhoz küldöd őket.
- (10) B: Épp erről beszélek. Tudod, ha egyszer megvádolsz, azt elviselem. Ha kétszer megvádolsz, lelépek.
- (11) F: Hmm.
- (12) B: Ha fenyegetni kezded az életemet, golyót repítek a fejedbe tekintet nélkül arra, hogy ki vagy vagy mi vagy. Érted?!
- (13) F: Akarsz esetleg valamit kérdezni? (ráfogja a fegyvert)
- (14) B: Igen. Hetven éves vagy Frank. Előbb vagy utóbb úgyis kinyír valamelyik embered.
- (15) F: Igen...
- (16) B: Valamelyik lelő az utcán. Akkor meg mi a francnak kell droggal kereskedned? Minek? Zsetonod van elég. Minek reszkírozol? Egyszer elkapnak.
- (17) F: Zsetonom már akkor is volt, mikor harmadikban elvettem Archi uzsonnapénzét. És bevallom neked, már punci nélkül is elvagyok. De élvezem. Szóval a lényeg az, hogy van ez a patkány. Nagyfogú, sajt zabáló, ro-

hadék. Ez kérdéseket vet fel. Az van Bill, hogy te vagy az újfíú. Barátnő... Miért nem maradtál a bárban mikor begyűjtöttem a számokat? Tudod, a TB-számokat.

(18) B: Öhm... Igen.

(19) F: Mindenkinek minden számát.

(20) B: Ah, ha valamit kérdezni akarsz tőlem, rajta! Csak tessék. Kurvá-ra szívesen válaszolok neked. Nézz rám Frank! Nézz rám! Nem én vagyok az a patkány. Világos? Nem én vagyok a patkány.

(21) F: Elismered tehát, hogy van patkány?

(22) B: De hát te mondtad, hogy van! Én abból indulok ki, tudod, mit beszélsz, és jól csinálod, amit csinálsz.

(23) F: Persze, persze. Te, William, te mit csinálnál?

(24) B: Frank, hányan vannak veled már elég rég ahhoz, hogy tele legyen a töküük, heh? Gondolj bele! Nem fizetsz valami sokat. Földesúr vagy, aki jobbágyokat tart. Az a kérdés, és az egyetlen kérdés, ki gondolja, hogy jobban csinálná, amit te csinálsz.

(25) F: Amit csinállok, csak én tudom csinálni. Sok ember halt meg, mire én én lettem. Akarsz én lenni?

(26) B: Azt hiszem, tudnék te lenni, igen. Eleget tudok, de nem akarok te lenni, Frank. Sosem akartam.

(27) F: Súlyos teher a korona. Érted.

(28) B: Igen...

4.3. Elemzés

A Frank nevű szereplő a *patkánybűz* szóval indítja a beszélgetést. Ez és a *Van barátnőd?* kérdés a Bill nevű szereplő számára nem mutat összefüggést. A relevancia maximája már az (1) megszólalásnál sérül, mivel a két megnyilatkozás nem tűnik összefüggőnek.

A (2) megszólalásnál csak a második nem releváns elemre kérdez rá a szereplő, azután, hogy a konverzáció folytonossága érdekében a kérdés – válasz szekvenciát kiegészíti.

Az ő kérdésére adott (3) válasz ellipszist tartalmaz, az *Attól függ.* megnyilatkozás-részlet nem releváns a *miért?* kérdésre. Ismét sérül a relevancia maximája. A válasz további részében előfeltevés található. A *Már te is biztos tudsz róla, hogy besúgó van a csapatomban.* összetett mondat megfelel az előfeltevés definíciójának, mivel a mellékmondat tartalma nem válik hamissá a főmondat tagadásával, tehát a *besúgó van a csapatomban* az *S'*. Ezen felül a félelemkeltés paradigmája is elindul nemcsak a konverzációban részt vevő hallgatóban, hanem a film nézőjében is.

A (4) megnyilatkozás erős emocionális töltetet tartalmaz. Az *Uram Isten felkiáltás* a reakció az ijedtségre.

Ami az (1) megnyilatkozásnál maximasértésnek tűnt, az az (5) esetén már nem az. A *Volt feleség, exbarátnő vagy a hülyék.* felsorolás a félelemkeltés stratégiájához tartozik, a lehetséges veszélyforrásokat tünteti fel.

A humorra, mint feszültségoldó hatásra alapoz a (6) megnyilatkozás.

A (7) megszólalás nevetéssel indul, úgy tűnhet mind a szereplő, mind a néző számára, hogy a humornak megvolt az a hatása, amelyet Bill el akart érni, tehát sikeresen alkalmazta azt manipulációs stratégiaként. Viszont a forduló folytatása már nem ezt mutatja, hanem tovább folytatódik a félelemkeltés.

Azerreadott(8)válaszszekvencia más manipulációs stratégiával válaszol, a minimumcsoport-paradigmát alkalmazza. A *mi* (akik beszélgetnek) és az *ők* (akik ugyan a főnök emberei, de nincsenek jelen a beszélgetés helyszínén) szembeállításuk két célt is szolgál. Az első, hogy a *mi*ben részt vevőkről elterelődjön a gyanú. A másik, hogy az *ők*ben csoportosulókra terelődjön rá. Ezt a beszélő a nyelvi kategorizációs modell absztrakt nyelvhasználatát alkalmazva tovább erősíti, a *gyilkosok* általánosító kifejezés használatával. Az *És arra gondolok, hogy én tudnék-e ölni.* kérdés csupán retorikai. De a mondat második tagmondata előfeltevés, a tagadás-teszt is ezt mutatja. A csoportok közötti különbséget tovább mélyíti az, hogy az előfeltevés áll ellentétben az *ők*-csoport tulajdonságaival: én még nem öltem - ők gyilkosok.

A (10) megnyilatkozásban a félelemkeltés paradigmájára a válasz ugyanez a stratégia. Bill is félelmet akar kelteni a partnerében. Ugyanebben a szekvenciában válaszol a szereplő a maximaszegésre. A *Tudod, ha egyszer megvádolsz, azt elviselem. Ha kétszer megvádolsz, lelépek.* megnyilatkozás a nem kimondott, hanem implikált üzenetre válasz, elvégre a beszélgetésben explicit módon nem került felszínre, hogy Frank bármivel is vádolná Billt. Bill a korábban említett relevancia maximája megszegése alapján juthatott erre a következtetésre. Igen érdekes, hogy ez a megnyilatkozás már explicitté teszi a vádat, így a filmnéző is (a) követni tudja a beszélgetés folyamatát, (b) fokozott izgalmi állapotba kerülhet, még abban az esetben is, ha ő maga korábban nem vette észre a maximaszegést és az implikált vádolást.

A (12) megnyilatkozás tovább folytatja ugyanezt a stratégiát (a (11) válasz a kommunikáció fenntartására irányul csupán), a félelemkeltést: *Ha fenyegetni kezded az életemet, golyót repítek a fejedbe tekintet nélkül arra, hogy ki vagy vagy mi vagy. Érted?!* A megnyilatkozás illokúciós aktusa a fenyegetés.

A válasz erre a fenyegetésre a (13)-ban egy eldöntendő kérdés (*Akarsz esetleg valamit kérdezni?*), amely nem retorikai. Frank ténylegesen választ vár, és a konverzáció nem folytatódhat a válasz nélkül. Ebben az esetben kénytelen vagyok a nonverbális kommunikációt is figyelembe venni, mivel nagyon erős fenyegetés egy, az állítólagos téglára fogott csőre töltött fegyver.

A (14) választ ad (*Igen.*), majd folytatódik a diskurzus, a relevancia maximájának megszegésével. A témaváltás megfelelő manipulációs stratégia lehet, hogy elterelje a figyelmet az eredeti, konfliktust előidéző beszélgetésrészéről.

A (15) a figyelem fenntartásának jelzése az aktuálisan hallgató szerepet betöltő Frank részéről.

A (16) a (14) közvetlen folytatása, mintha meg sem történt volna a (15) közbeszólás. Az új téma (drog) explikálódik.

A válaszban (17) *Zsetonom már akkor is volt, mikor harmadikban elvettem Archi uzsonnapénzét. És bevallom neked, már pontci nélkül is elvagyok.* a (16)-ban felvetett érvelésre reagál Frank, megszegve a mennyiség maximáját, majd megadja a tényleges választ: *De élvezem.* A folytatásban visszatér arra a kérdéskörre, amely a konfliktust okozta. Ekkor látható, hogy Bill egyik korábbi stratégiája sem ért el eredményt, tehát a manipuláció sikertelen volt. Ismét előfeltevésként jelenik meg a besúgó létezése: *Szóval a lényeg az, hogy van ez a patkány.* Az összetett mondat második tagmondata tartalmazza ismét *S'-t*, a preszuppozíciós szerkezet magában hordozza az előfeltevés tagadhatatlanságát. Az absztrakt nyelvhasználat is újra megjelenik. A csapat valódi tagjának nem minősülhet az a személy, aki áruló, így a legabsztraktabb szint, a jelzők használata különíti el az illetőt a csoporttól: *Nagyfogú, sajtuzabáló, rohadék.* Az *Az van Bill, hogy te vagy az újfíú.* megnyilatkozásrészlet nem illeszkedik a témába, így megszegi a relevancia maximáját. A *Miért nem maradtál a bárban mikor begyűjtöttem a számokat?* kérdés értelmezhető fenyegető aktusnak, és az ismételt témaváltás miatt (újabb maximaszegés) a (20) megnyilatkozásban nem a kérdés explicit tartalmára (*mi volt annak az oka, hogy elmentél a bárból?*) érkezik válasz, hanem a *lehet, hogy az az oka, hogy nem maradtál a bárban, mert te vagy a besúgó?* fenyegetésre és a *what is implicated* kérdéstartalomra: *Nem én vagyok az a patkány.* Ekkor hangzik el először expliciten, hogy Frank azzal vádolja Billt, hogy ő a besúgó. Korábban is (10) reagált Bill implicit tartalomra, de akkor még csak a vádra, konkrét tartalmi elem nélkül. A határozott névelő is először tűnik fel ebben a kontextusban a konverzációban. Itt Bill hibát követett el. A határozott névelő az a preszuppozíciós szerkezet, amely előhívja az előfeltevést, miszerint van patkány.

Ez az elem váltja ki (21) a kérdést: *Elismered tehát, hogy van patkány?* Frank számára úgy tűnhet, manipulációs törekvése, hogy kiderítse, valóban Bill-e a besúgó a csapatában, eredményre vezetett.

Viszont Bill (22) az együttműködési alapelvre hivatkozva hárítja el a kérdést: *Én abból indulok ki, tudod, mit beszélsz, és jól csinálod amit csinálsz, azaz, hogy a korábban elhangzottakra hivatkozva adta tagadó válaszát.* Emellett a csoportösszetartás fényében a dicséret is hatásos stratégia lehet.

A (23)-ban Frank részéről visszakozás figyelhető meg, a *Persze, persze* megnyilatkozással egyetértését fejezi ki, ezáltal vissza is vonja a korábbi (17), implikált fenyegetését. Ugyanakkor ellipszist alkalmazva teszi fel a következő kérdését. *A Te, William, te mit csinálnál?* kérdés hiányos. A feltételes mód igényelné a kiegészítést, mivel (a teljesség igénye nélkül) választ várhatna a következőkre: *...az én helyemben; ...ha ilyen helyzetbe kerülnél; ...a besúgóval; ...most legszívesebben stb.*

Bill (24) válasza nem együttműködő magatartás. A kérdés hiányossága miatt nem akad meg a társalgás. A *földesúr* egy metafora. Pontosítja és kijavítja a feltett kérdést (az ellipszis miatt teheti meg), és új perspektívába helyezi az eddig elhangzottakat.

A (25) ebben a perspektívában közelíti meg a besúgó-kérdéskört, miszerint nem az egzisztencialitásra, hanem a szándéokra kérdez rá.

A (26)-ban ez nyitja meg Bill számára a kiutat a helyzetből, mert őszintén tud válaszolni, betartva az együttműködési alapelv összes maximáját: *nem akarok te lenni, Frank. Sosem akartam.* Ez csak a filmnézők számára egyértelmű, akik végigkövették Frank és Bill útját és felfogás- és hozzáállásbeli különbségüket, a két kommunikátor számára nem.

5. Összefoglalás

A manipuláció bármilyen szintéren megjelenhet. A legeredményesebb manipulációs eszközök azok, amelyek önmagukban is implicitek. Mind a társalgási implikaturák, mind az előfeltevések használata előnyös a manipulátor szempontjából, mert ha sikeres akar lenni, el kell rejtenie a célját, és ezt eredményesebben tudja megtenni, ha a nyelvi formák, amelyeket felhasznál a hallgató gondolatainak megváltoztatására, nem explicitek. A hallgató következtetésére és az eleve adottnak tekintett információkra (előfeltevések) támaszkodva a manipulátor azért tudja eredményesen elrejtetni manipulatív szándékát, mert a hallgató az implikált jelentést és az igaznak vélt információt veszi figyelembe. A manipulátornak, mint a szövegrészben is láthatjuk, azt kell elérnie, hogy ezek a jelentéstartalmak összhangban legyenek az ő szándékaival.

A szöveg elemzése azt is megmutatja, hogy a sikeresség nem feltétele a manipuláció definíciójának, ugyanis a két fél kölcsönösen manipulatív szándékkal áll egymással szemben, de csak Bill manipulációja sikeres.

Irodalomjegyzék

- Árvay Anett*: A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **20**. 2003. 11–35.
- Árvay Anett*: The analysis of manipulation in Hungarian and American written advertising discourse. *Disszertáció*. 2008.
- Bártházi Eszter*: Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv*, **104. évf. 4.** 433–463.
- Fiedler, Klaus/Semin, Gün R.*: The Linguistic Category Model, Zz Its Bases, Applications and Range. *European Review of Social Psychology*, 1991. 1–30.
- Grice, Herbert Paul*: A társalgás logikája. In: *Pléh – Síklaki – Terestyéni szerk.* 1997. 213–27.
- Grice, Herbert Paul*: Logic and conversation. In: Cole, Peter-Morgan, Jerry (szerk.), *Syntax and semantics*. Vol. 3. New York 1975. 41–58.
- Pekár Enikő*: A manipuláció különböző aspektusokból. *Kézirat, szakdolgozat*. 2016.
- Pléh Csaba/Síklaki István/Terestyéni Tamás (szerk.)*: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest 1997.
- Pratkains, Anthony/Aronson, Elliot*: *A rábeszélőgépp*. Budapest 1992.
- Síklaki István*: *A meggyőzés pszichológiája*. Scientia Humana. Budapest 1994.
- Síklaki István (szerk.)*: *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Budapest 1995.
- Horn, Laurence et al. (szerk.)*: *Handbook of Pragmatics*. Wiley-Blackwell. 2002.
- Zentai István*: *A meggyőzés útjai*. Budapest 1998.
- Zentai István*: *A meggyőzés csapdái*. Budapest 1999.